

«Αρχειομαρξιστές. Οι άλλοι κομμουνιστές του Μεσοπολέμου», Κώστας Παλούκης

Αναδημοσίευση από το <https://marginalia.gr>

του Λουκή Χασιώτη

Το βιβλίο του ιστορικού Κώστα Παλούκη αφηγείται παράλληλα την ιστορία του αρχειομαρξισμού, του κομμουνιστικού και του εργατικού κινήματος, αλλά και της ελληνικής κοινωνίας κατά τον Μεσοπόλεμο. Ο συγγραφέας περνάει ομαλά από το μερικό στο γενικό, από την αναφορά σε μια μειοψηφική, αλλά δυναμική, τάση της ούτως ή άλλως αδύναμης ελληνικής αριστεράς του Μεσοπολέμου, στο ευρύτερο ελληνικό και ευρωπαϊκό ιστορικό πλαίσιο, επισημαίνοντας τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Κι αυτό το πετυχαίνει όντας εξοικειωμένος με τη νεότερη και σύγχρονη ευρωπαϊκή και ελληνική ιστορία, με την ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος και της αριστεράς, τόσο με τις πιο παραδοσιακές προσεγγίσεις όσο και με την πολιτισμική και κοινωνική προσέγγιση του Άγγλου ιστορικού Τόμσον και των επιγόνων του. Παράλληλα, φαίνεται ότι γνωρίζει καλά τις ανθρωπολογικές και ιστορικές μελέτες της ελληνικής κοινωνίας της εποχής. Θα προσπαθήσω λοιπόν να παρουσιάσω κάποιες όψεις από το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο, εντός του οποίου ο Κώστας Παλούκης συζητάει την περίπτωση του ελληνικού αρχειομαρξισμού.

Η πρώτη αφορά τα κατεξοχήν θύματα του Μεγάλου Πολέμου: τους βετεράνους του, και ιδιαίτερα τους ανάπηρους πολέμου. Υπολογίζεται ότι περισσότεροι από 8 εκατομμύρια στρατιώτες έμειναν ανάπηροι εξαιτίας του πολέμου μεταξύ των χωρών και των πληθυσμών που ενεπλάκησαν σε αυτόν. Στην Ελλάδα ο αντίστοιχος αριθμός (που συμπεριλαμβάνει το σύνολο της πολεμικής δεκαετίας 1912-1922) φαίνεται πως ξεπερνούσε τις 100.000. Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες οι ανάπηροι συγκρότησαν σωματεία διεκδικώντας

συντάξεις, επαγγελματική αποκατάσταση και στέγη. Οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να ανταποκριθούν τόσο για συμβολικούς λόγους όσο και για να απαντήσουν σε πραγματικές κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις. Αφενός, όπως λέει ο Παλούκης, «οι ανάπηροι πολέμου αποτέλεσαν ιδιαίτερη κατηγορία αναπήρων με ξεχωριστή ιδεολογία και συνείδηση, αυτή της θυσίας για το καλό της πατρίδας». Αφετέρου, η εγκατάλειψή τους οδηγούσε στην επαιτεία, αλλά και στην πολιτική τους οργάνωση, με προσανατολισμούς συχνά ριζοσπαστικούς. Και στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η αποκατάσταση των αναπήρων πολέμου συνέβαλε στο πέρασμα από τη φιλανθρωπία στην κρατική πρόνοια. Οι καθυστερήσεις και οι ανεπάρκειες, ωστόσο, του συστήματος ενίσχυσαν την επιρροή της αριστεράς στα σωματεία των αναπήρων ειδικότερα και των παλαιών πολεμιστών γενικότερα. Εδώ ο συγγραφέας επισημαίνει τις διακριτές στοχεύσεις αρχαιομαρξιστών και ΚΚΕ, καθώς οι πρώτοι ηγήθηκαν του κινήματος των αναπήρων πολέμου, ενώ το δεύτερο και ιδιαίτερα ο Πουλιόπουλος, ηγήθηκαν του κινήματος των ριζοσπαστικοποιημένων παλαιών πολεμιστών.

Μία άλλη παράμετρος της εμπειρίας της βίας του Μεγάλου Πολέμου υπήρξε η ίδια η επιλογή της βίας και από το κράτος, αλλά και από όλες τις πολιτικές παρατάξεις, όποτε αυτό κρινόταν αναγκαίο. Ο Παλούκης σχολιάζει την κατάσταση αυτή ως «ανοιχτό εμφύλιο πόλεμο», που στην Ελλάδα αποτελούσε μια συνέχεια του Εθνικού Διχασμού, αλλά και μια διεύρυνση των αντιπαραθέσεων, οι οποίες είχαν πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Στο πλαίσιο αυτό το βιβλίο εξετάζει το φαινόμενο της βίας μεταξύ αρχαιομαρξιστών και «κομματικών», που περιλάμβανε τόσο δημόσιες συγκρούσεις με πολιτικά διακυβεύματα όσο και ενέδρες που αφορούσαν υποθέσεις τιμής και γοήτρου. Ο τελευταίος λόγος ανταποκρινόταν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, στις παραδοσιακές αξίες που έφεραν οι πρωταγωνιστές των συγκρούσεων από τον τόπο καταγωγής τους (Μανιάτες, Ηπειρώτες), αλλά και από το λαϊκό πολιτισμικό περιβάλλον των ελληνικών πόλεων (τον κόσμο του ρεμπέτικου, με τον οποίο γίνονται αρκετές συγκρίσεις στο βιβλίο).

Ακόμη μία όψη της ευρύτερης ευρωπαϊκής εμπειρίας κατά τον Μεσοπόλεμο την οποία εξετάζει ο συγγραφέας υπό ελληνικό πρίσμα, είναι βέβαια οι ταξικοί ανταγωνισμοί της περιόδου. Οι ανταγωνισμοί αυτοί περιλάμβαναν απεργίες, συνδικαλισμό, εργοδοτική, κρατική και συνδικαλιστική βία, επαναστατικές επιδιώξεις και αντεπαναστατικές πρακτικές. Ο αρχαιομαρξιστικός συνδικαλισμός συμμετείχε σ' αυτούς ως τρίτο ρεύμα ανάμεσα στο ΚΚΕ και τους «καθαρούς συνδικαλιστές» ή «εργατοπατέρες». Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 ήλεγχε 26 μαχητικά σωματεία, διέθετε 1500 μέλη και διατηρούσε κάποια επιρροή σε πολύ περισσότερους εργάτες, οργανωμένους σε συνδικάτα. Οι αρχαιομαρξιστές/αρχαιομαρξίστριες ήταν συνήθως νέοι, κυρίως εσωτερικοί μετανάστες, οικοδόμοι, αρτεργάτες, υποδηματοποιοί, τυπογράφοι, υπάλληλοι, διανοούμενοι που αμφισβητούσαν το αστικό καθεστώς. Συμμετείχαν σε σωματεία, απεργίες και διαδηλώσεις, «φυλακίζονταν, βασανίζονταν και εξορίζονταν». Όπως και τα μέλη του ΚΚΕ, υιοθετούσαν πάνω απ' όλα την κουλτούρα της ολικής στράτευσης και το μπολσεβικικό πρότυπο του επαγγελματία επαναστάτη –χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο αρχηγός της οργάνωσης Δημήτρης Γιωτόπουλος (Witte).

Στο πλαίσιο των ταξικών ανταγωνισμών η κομμουνιστική αριστερά υποστήριξε την κατασκευή ενός «νέου πολιτικού ανθρώπου», ο οποίος θα συμβόλιζε τη ρήξη με τις παραδοσιακές και αστικές αξίες. «Ο νέος πολιτικός άνθρωπος» δεν θα ήταν ο παλιός κομματάρχης ή ο επιφανής αστός, αλλά ο απλός «άνθρωπος του λαού», ταυτόχρονα ακτιβιστής και διανοούμενος. Έπρεπε να χαρακτηρίζεται από αυτοκυριαρχία, αυτοθυσία, κομμουνιστική πειθαρχία και τιμιότητα, και να απέχει από τον καπνό, το αλκοόλ, το χασίς και την χαρτοπαιξία. Στη ρητορική των αρχαιομαρξιστών οι περιορισμοί αυτοί παραπέμπαν, όπως εύστοχα επισημαίνει ο συγγραφέας, σε μια «διαπλοκή ηθικής και ταξικής συνείδησης»: ηθικοί εργάτες vs καθολικά ανήθικης αστικής τάξης. Έτσι, ο αστικός πολιτισμός καταδικαζόταν συλλήβδην ως ανήθικος, συμπεριλαμβανομένου του ρεμπέτικου, του καρναβαλιού και των χοροεσπερίδων. Ανάλογους, μολονότι όχι τόσο αυστηρούς, ηθικούς περιορισμούς έθετε στα μέλη του το ΚΚΕ –αλλά και άλλα

εργατικά κινήματα της εποχής.

Ο «νέος πολιτικός άνθρωπος» έπρεπε να είναι ταυτόχρονα μορφωμένος. Οι αρχαιομαρξιστές έδωσαν εξ αρχής ιδιαίτερη προσοχή σε αυτήν τη διάσταση, διατηρώντας ισχυρή μορφωτική επιρροή μεταξύ των εργατών, ακόμα και μεταξύ μελών του ΚΚΕ. Δημιούργησαν μορφωτικούς συλλόγους και κόκκινα σχολεία, οργάνωναν φυσιολατρικές εκδρομές, στελέχωναν μαθητικές και αθλητικές ομάδες, όπου διεξάγονταν μαθήματα μαρξισμού, συνδικαλισμού, αλλά και γενικής παιδείας. Η διαδικασία αυτή εξέφραζε, αφενός, μια σταθερή εμπιστοσύνη στην παιδεία και την επιστήμη και, αφετέρου, το πνεύμα της αυτομόρφωσης –χαρακτηριστικό στοιχείο από την εποχή των μεθοδιστών αγκιτατόρων του 18ου αι. μέχρι τα σύγχρονα κοινωνικά και αντικαπιταλιστικά κινήματα. Ο πολιτισμικός τους ρόλος επομένως ήταν σημαντικός στη διαμόρφωση της εργατικής ταυτότητας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.

Στο εσωτερικό της Αριστεράς εξελισσόταν βέβαια μια σειρά από ανταγωνισμοί για την πολιτική ηγεμονία. Στη Γερμανία της Βαϊμάρης Σοσιαλδημοκράτες και Κομμουνιστές πάλεψαν μέχρις εσχάτων (μέχρι την επικράτηση του ναζισμού) για την κυριαρχία στο εργατικό κίνημα. Στην Ελλάδα η σοσιαλδημοκρατία ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη, αλλά και το ΚΚΕ ήταν εξαιρετικά αδύναμο. Αυτό επέτρεψε την ανάπτυξη του αρχαιομαρξισμού που, κατά τον Παλούκη, αποτελούσε εκδοχή και των δύο, με έντονα στοιχεία ελληνικών ριζοσπαστικών ρευμάτων της προπολεμικής περιόδου. Η σύγκρουση μεταξύ αρχαιομαρξιστών και «κομματικών» υπήρξε σκληρή και περιλάμβανε από ηθικιστικές κριτικές μέχρι δολοφονικές επιθέσεις.

Η συστράτευση των αρχαιομαρξιστών με τον τροτσκισμό και η παράλληλη ανάληψη της ηγεσίας του ΚΚΕ από τον Ζαχαριάδη οριστικοποίησε και όξυνε ακόμα περισσότερο τη μεταξύ τους αντιπαράθεση. Αντιπαράθεση που θα μπορούσε να συγκριθεί, ως ένα σημείο βέβαια, με την αντίστοιχη διαμάχη ανάμεσα στο ΚΚ Ισπανίας και το ΡΟUM, με το οποίο καθόλου τυχαία επικοινωνούσε ο Γιωτόπουλος και στις τάξεις του οποίου πολέμησε κατά τον

ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, μέχρι που συνελήφθη από τις φιλοκομμουνιστικές αρχές και κινδύνευσε με εκτέλεση, για να γλιτώσει τελικά χάρη σε διεθνή εκστρατεία υποστήριξής του. Η όξυνση της διαμάχης αρχαιομαρξιστών-ΚΚΕ έβλαψε τελικά τους πρώτους περισσότερο, όπως φαίνεται από την κατακόρυφη πτώση της δυναμικής τους μετά το 1933. Βέβαια για την πτώση αυτή ο συγγραφέας παρουσιάζει περισσότερους λόγους: κυρίως την επιλογή μιας άτυπης συμμαχίας-ανοχής με το αντιβενιζελικό στρατόπεδο και τη στροφή στη χρήση υπερεπαναστατικού και αντισυντεχνιακού λόγου στον συνδικαλισμό.

Το τελευταίο αυτό σημείο αξίζει μεγαλύτερης διευκρίνισης, επειδή ακριβώς είναι χαρακτηριστικό της μετεξέλιξης της εργασίας και της βιομηχανίας στις ευρωπαϊκές χώρες: πρόκειται για έναν ακόμα ανταγωνισμό ανάμεσα στον εκσυγχρονισμό και την παράδοση, «ανάμεσα στη βιομηχανική εργατική τάξη και τον κόσμο του εργαστηρίου», όπως υπογραμμίζει ο συγγραφέας. Οι αρχαιομαρξιστές υπήρξαν αρχικά φορείς μιας συντεχνιακής συνδικαλιστικής κουλτούρας, από την οποία το ΣΕΚΕ και στη συνέχεια το ΚΚΕ απομακρύνονταν. Αποτέλεσαν εν μέρει ένα αντεκσυγχρονιστικό συνδικαλιστικό κίνημα (θυμίζοντας στοιχεία τόσο του «καθαρού» όσο και του «επαναστατικού» συνδικαλισμού) μέχρι το 1930, όταν αυτό εγκατέλειψε σταδιακά τις προηγούμενες θέσεις του προκειμένου να συνδεθεί με τη βιομηχανική εργατική τάξη. Η επιλογή αυτή δεν σημείωσε ιδιαίτερα κέρδη μεταξύ των βιομηχανικών εργατών/τριών, ενώ από την άλλη απομάκρυνε τα παλιά χειροτεχνικά στρώματα, τα οποία, όπως επισημαίνεται στο βιβλίο, δεν έπαψαν να υπάρχουν στον Μεσοπόλεμο.

Άφησα για το τέλος την αναφορά του βιβλίου τους έμφυλους ρόλους εντός του αρχαιομαρξιστικού κινήματος και στον αρχαιομαρξιστικό φεμινισμό. Οι προσεγγίσεις γύρω από το έμφυλο δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένες στην ελληνική ιστοριογραφία του εργατικού και του σοσιαλιστικού κινήματος, μολονότι είναι νομίζω καθοριστικής σημασίας για να κατανοήσουμε τα χαρακτηριστικά τόσο των ίδιων των κινήματων όσο και γενικότερα των κοινωνικών αντιλήψεων μιας εποχής. Ο Παλούκης επιχειρεί

λοιπόν να μας συστήσει τους αρχειομαρξιστές/στρίες και με έναν ακόμα τρόπο, προσπαθώντας να περιγράψει τις έμφυλες ταυτότητες που οι ίδιοι/ες υιοθέτησαν. Και στην περίπτωση αυτή κινητήριο δύναμη της συγκρότησης του αρχειομαρξιστικού ανδρισμού είναι η ηθική καταδίκη της έκφυλης αστικής τάξης και η ανάγκη επανανοηματοδότησής του με βάση τις αξίες του «νέου πολιτικού ανθρώπου» και της κολεκτιβιστικής ηθικής. Εδώ ο συγγραφέας εντοπίζει ρήξεις με τα αντίστοιχα πρότυπα και της αστικής κουλτούρας και της λούμπεν υποκουλτούρας, αλλά ταυτόχρονα και σημεία σύνδεσης με την τελευταία, στο πλαίσιο ενός «κοινού λαϊκού ιδιώματος» που είχε ως κοινό παρονομαστή την εξέγερση εναντίον της αστικής κοινωνίας. Ωστόσο, στην περίπτωση των ρεμπετών η εξέγερση αυτή ήταν ατομική, ενώ των αρχειομαρξιστών συλλογική: ο αρχειομαρξιστής ήταν ο κοινωνικός αγωνιστής, όχι ο παραβατικός τύπος. Ως τέτοιος όφειλε να σέβεται τις συντροφισσές του ως ίσες και στον χώρο εργασίας, αλλά και στην πολιτική δράση.

Μολονότι βέβαια πολύ λίγες γυναίκες ανέβηκαν ψηλά στην ιεραρχία της οργάνωσης, οι αρχειομαρξίστριες ανέδειξαν σημαντική δράση και συγκρότησαν διακριτή φεμινιστική οργάνωση εντός της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Μπολσεβίκων Λενινιστών Ελλάδας–Αρχειομαρξιστών (ΚΟΜΛΕΑ). Βέβαια ο αρχειομαρξιστικός φεμινισμός, όπως και γενικότερα ο φεμινισμός που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των κομμουνιστικών κομμάτων ή των εργατικών συνδικάτων στον Μεσοπόλεμο, ήταν προσανατολισμένος κυρίως στη συνολική κοινωνική χειραφέτηση παρά ειδικά στη γυναικεία και εκπορευόταν, αφενός, από την καθολικότητα του σοσιαλιστικού ανθρωπισμού και, αφετέρου, από την ανάγκη προσεταιρισμού της αυξανόμενης γυναικείας εργατικής δύναμης. Οι αρχειομαρξίστριες πάντως δεν αγνοούσαν τη «διπλή σκλαβιά» των γυναικών, την εκμετάλλευσή τους δηλαδή και από το κεφάλαιο και από την αντρική εξουσία. Στο πλαίσιο αυτό τα πρότυπα της εργατικής θηλυκότητας προσομοίαζαν με εκείνα του αντίστοιχου ανδρισμού: η αρχειομαρξίστρια όφειλε να είναι μαχητική, αταλάντευτη στις αρχές της, να απορρίπτει τα αστικά θηλυκά πρότυπα (της «κούκλας των σαλονιών»), σύμφωνα με το ιδεώδες που πρόβαλε ο

αστικός Τύπος της εποχής) και ταυτόχρονα να είναι σεμνή και ηθική (μια αναμφίβολα αμυντική στάση έναντι της διαχρονικής αστικής και συντηρητικής πρόσληψης της επαναστάτριας ως ανήθικης ή πόρνης), ακόμα και να αρνείται τον έρωτα χάριν της πολιτικής στράτευσης

Τελικά, το βιβλίο ικανοποιεί τους αναγνώστες/τριες και για το ιστορικό ενδιαφέρον που έχει το θέμα του και για τις ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του, αλλά και για την στρωτή και ρέουσα αφήγηση που προσφέρει.

Το κείμενο του Λουκή Χασιώτη επιμελήθηκε ο Αντώνης Γαζάκης